

VÝCHOD – ZÁPAD: ZÁKLADNÉ TENDENCIE SVETOVEJ FILOZOFIE*¹

NAGIMA Z. BAITENOVA, Kazašská štátna univerzita Al-Farábiho

BAITENOVA, N. Z.: East-West: the Basic Tendencies of World Philosophy
FILOZOFIA 59, 2004, No 2, p. 75

Today, unfortunately, we can not speak about the presence of one entire world philosophy. It is connected with the fact that the history of world philosophy is investigated from the position of eurocentrism, and what we consider as world philosophy actually is the West-European philosophy. In world philosophy, Eastern philosophy is represented only by three blocks: classical Chinese, Indian and Arabian philosophies. Even when we speak about Eastern philosophy, frequently it is examined as a marginal part of world philosophy which has not played a significant role in its development. Thus concerning the question of development of world philosophy as a whole, the above given facts and other historical items of information prove: there is an entire world philosophy and it is a synthesis of East and West. So it is necessary to substantiate new methodological principles in studying world philosophy.

Dnes sa, žiaľ, ešte nedá hovoriť o existencii jednej celistvej svetovej filozofie. Vinu na tom má predovšetkým fakt, že dejiny svetovej filozofie sú ešte stále nazerané z pozície europocentrizmu, a teda to, čo sa považuje za svetovú filozofiu, je v skutočnosti len európska a západná filozofia. Dokonca aj keď sa náhodou stočí reč napríklad na východnú filozofiu, ešte stále je považovaná len za čosi nepodstatné, prinajlepšom čosi okrajové, čo nezohralo nijakú významnú rolu v jej vývoji.

Zároveň ešte stále je východná filozofia vo svetovej filozofii reprezentovaná len svojimi tromi najvýznamnejšími blokmi: čínskou, indickou a arabskou filozofiou.

No zatiaľ čo voči arabsko-islamskej filozofii pri jej interpretácii nevznikajú nijaké výraznejšie nezhody, na klasickú čínsku i indickú filozofiu ešte stále neexistujú bezvýhradne prijateľné pohľady, pretože podľa tradičných západoeurópskych názorov je klasická východná filozofia len akoby pred-filozofická, postrádajúca systematickosť európskeho filozofického myslenia. Už Diogenes Laertský vyslovil v tomto zmysle niekoľko povšimnutiahodných názorov. Podľa neho "korene filozofie započali síce už v barbarskom období, keď sa takýmto spôsobom myslenia začali zaoberať už perzskí mágovia, rovnako ako aj babylonskí a assýrski haldeici, indickí gymnozofisti či keltskí a helénski druidi (a podobné zmienky sú o tom aj

* Slovenská verzia prednášky *East-West: the basic tendencies of world philosophy*, ktorú profesorka filozofie Kazašskej štátnej univerzity al - Farábiho, Nagima Z. Baitenová predniesla na 21. svetovom filozofickom kongrese v tureckom Instanbule v sekcii *Comparative Philosophy*.

v Aristotelovej knihe *O mágii* či v XXIII. časti Sotioniovho diela, kde sa hovorí, že podľa Egyptanov zakladateľom filozofie bol Hefes, syn Nílu, odchovaný mágmami a veštcami. Od tých dôb uplynulo 4 862 rokov do dôb Alexandra Macedónskeho a uskutočnilo sa 373 zatmení slnka a 332 zatmení mesiaca. No od dôb mágov, z ktorých prvým filozofom bol až Zoroaster, uplynulo pred zánikom Tróje podľa výpočtov Hermodora, ako o tom píše v knihe *O vedách*, 5000 rokov. Naopak podľa výpočtov Xenofana Lýdskeho prešlo od tých dôb do zničenia Perzskej ríše Alexandrom Veľkým až 6000 rokov a za ten čas sa objavilo viacero mágov-filozofov), no bolo by obrovskou chybou prisudzovať eleatské prvenstvo nejakým dávny barbarom! Lebo veď nielen dejiny filozofie, ale aj dejiny celého kultúrneho ľudstva počínajú až od dôb eleatov!" ([1], 63)

Podobné názory, podceňujúce význam mimogréckych filozofických tradícií a dôležitosť ich miesta v dejinách svetovej filozofie, pretrvávajú však u mnohých západoeurópskych filozofov dodnes. Konkrétne aj napríklad moderní talianski filozofi Reale a Antiseri sa týmto problémom vo svojej práci zaoberajú takisto ešte stále len z pozície europocentrizmu. Píšu: "Filozofia, ako určitá entita (terminologicky aj koncepčne) sa považuje za výtvor eleatského génia. Určité analógie komponentov gréckej kultúry sa dajú síce nájsť aj u príslušníkov starovekého Východu, ktorý dosiahol vysoký stupeň civilizácie už pred Grékmi (vo viere, náboženských kultoch, rôznych remeselných zručnostiach, technických vymoženostiach, politických inštitúciách, vojenskej organizácii atď.), no čo sa týka filozofie, nenachádzame tam nič podobné, dokonca ani zd'aleka ju pripomínajúce, hoci je historicky dokázané, že ľudia z Východu, s ktorými prišli Gréci do kontaktu, oplývali múdrosťou, ktorá pramenila z ich náboženskej viery a kozmologických mýtov, aj keď na rozdiel od filozofickej vedy ('logos') starých Grékov vôbec neboli logicky podložené. Mali však formu poznania podobnú tej, ktorú mali Gréci pred vznikom filozofie." ([2], 3 – 4)

Áno, východná filozofia nijakým spôsobom nezapadá do šablón európskej racionalistickej filozofie, no bolo by nekorektné obmedzovať typologickú rozmanitosť filozofie racionalizmom. Pochopili to už aj európski filozofi, hoci trochu prineskoro – až uprostred 19. storočia – svojou iracionalistickou filozofiou, reprezentovanou Schopenhauerom, Kierkegaardom a Nietzschem. Ba dokonca problémy, ktoré až dnes skúma moderná a post-moderná európska filozofia života, rozoberala už dávno indická a čínska filozofia, najmä buddhizmom a taoizmom.

O mieste a úlohe arabskej filozofie vo vývoji svetovej filozofie síce niet žiadnych pochyb, ale sú tu zase iné problémy: dodnes totiž zostáva otvorená otázka úlohy a miesta perzskej a tureckej filozofie nielen v systéme arabskej, ale rovnako aj v celej svetovej filozofii. Zároveň všetky tieto i ďalšie nevyriešené miesta v štruktúre svetovej filozofie vyvolávajú aj určité metodologické problémy. (Napríklad pri výskume dejín kazašskej filozofie definovanie jej skutočného významu vo vnútri východnej filozofie, a tým i v štruktúre svetovej filozofie ako celku.)

No čo sa týka vývoja svetovej filozofie ako celku, všetko nasvedčuje tomu, že existuje celistvá svetová filozofia, ktorá je vo svojich prameňoch rôzne posplietanou

syntézou Východu a Západu. Spätný pohľad na vývoj ľudskej civilizácie a takisto na vývoj svetovej filozofie ukazuje, že nikdy neexistovalo akési jedno centrum jej rozvoja a počas celej jej existencie sa ťažisko jej historického vývoja posúvalo z východu na západ a zo západu na východ.

Vývoj svetovej filozofie má svoju logiku a svoj pôvod hlboko zakorenený v staroveku, v prvom rade počnúc starovekou čínskou a indickou filozofiou. Zároveň jej nezávislé zrenie v staroveku aj na západe vyústilo tam nakoniec do vzniku antickej filozofie. Antická filozofia je však už aj určitou syntézou západnej i prednovýchodnej kultúry a vyvinula sa nielen vďaka genialite Grékov, ale aj vďaka vplyvom prednovýchodných civilizácií, najmä Perzie a Babylonu. Vplyv týchto dvoch krajín na sformovanie antickej filozofie je očividný. Zachovali sa zároveň autentické poznatky, podľa ktorých mnohí starovekí grécki filozofi cestovali do týchto krajín, aby tam získavali vedomosti od tamojších mágov a haldeánov. Zaujímavý názor má na to napríklad profesor Essymov. Podľa neho Platón si vypožičal doktrínu o objektívnej idei od Peržanov, menovite zo zoroastrizmu ([3], 7), a aj keď nemáme nijaké konkrétne informácie o podobných kontaktoch s čínskou filozofiou, aj tu existuje veľa podobností.

Mnohí vedci sa však stále domnievajú, že väčšina filozofických problémov a smerov vznikla len vďaka predstaviteľom antickej filozofie. Po dôkladnejšej analýze nám musí byť jasné, že to tak nie je. Napríklad Aristoteles sa považuje za zakladateľa logiky, a pritom sa vie, že omnoho skôr sa problémami logiky zaoberali už predstavitelia starovekej čínskej školy mien i mohizmu; trauje sa, že problém bytia bol uvedený na filozofickú scénu Parmenidom, no takisto môžeme s istotou poukazať na to, že týmto problémom sa už dávno pred ním zaoberala staroveká čínska škola prírodných dialektikov i tzv. Starý Majster (Lao c'), zakladateľ taoizmu, ktorí ontologické kategórie "bytia" (jou) a "nebytia" (wu) a ich vzájomný dialektický vzťah večných premien rozpracovali na vysoký stupeň filozofického poznania; a napriek faktu, že za zakladateľa dialektiky sa považuje Herakleitos, v starovekom taoizme, napríklad v Lao c'ovom *Tao Te tingu* či v anonymnom taoistickom traktáte *O podstate Cesty Tao (Dao yuan)* sa ontológia prírodnej dialektiky rozpracovala do omnoho dokonalejšieho filozofického systému. Dokonca v celej čínskej klasikej filozofii sa metafyzická kategória jin-jang používa ako základ definovania podstaty všetkého bytia i jeho neustálej procesuality, poukazujúc na večnú dialektickú spojitosť medzi dvoma protipólmi a ich neustálu transformáciu jedného v druhý a naopak. Za zakladateľa filozofickej antropológie sa zasa považuje Sokrates, čo je len nadbiehanie západo-európskemu filozofickému uhlu pohľadu, ale nie svetovému, keďže východné filozofie mali svoj etický a filozoficko-antropologický charakter do seba dôkladne zakomponovaný už v staroveku.

Fakt, že Východ mal obrovský vplyv na sformovanie starovekej filozofie, potvrdzuje aj skutočnosť, že európska filozofia nezačala vznikať v jej centrálnej či západnej časti, ale na jej východnom okraji. Dokonca v Grécku niektoré filozofické školy vznikli v jeho provinciách, ktoré mali spoločné hranice s východnými civilizáciami, a až o jeden a pol až dve storočia neskôr sa ich názory preniesli aj do

gréckeho myslenia a do jeho filozofického centra. O tom, že antická filozofia nie je výlučnou záležitosťou Západu, svedčí aj skutočnosť, že západná Európa ju neprijala a neakceptovala v patričnom čase, ale prebrala a vstrebala ju do seba vlastne až skrz arabskú filozofiu.

Neskôr, v stredoveku, sa Východ stal opäť centrom rozvoja svetovej filozofie, samozrejme i vďaka svojej starovekej filozofii. Lebo je potrebné zdôrazniť, že arabská filozofia by nikdy nebola dosiahla svoj vrchol bez priameho vplyvu starovekej filozofie. Vďaka mnohým perzekúciám sa totiž viaceré staroveké filozofické školy premiestnili na Východ (napríklad neskorší prívrženci elejskej školy sa usadili v severomezopotámskom Nisibine, Aténska akadémia sa po období Antiochosa z Askalónu presťahovala až do Gundeshapuru). Zároveň vďaka vplyvom starovekej gréckej filozofie sa mnohé jej pojmy, ako napríklad racionalizmus, panteizmus, prírodná filozofia, stali kľúčovými aj v arabsko-islamskej filozofii i vďaka značnému vplyvu aristotelovských peripatetikov na túto filozofiu. Potvrdzujú to myšlienky všetkých jej najznámejších predstaviteľov, ako boli al-Kindí (Jákúb Ibn Ishák nar. okolo r. 870), al-Fárábí (nar. r. 950), Ibn Síná (tzv. Avicenna) (980 – 1037), Ibn Rušd (tzv. Averroes) (1126 – 1198), Ibn Tufajl (nar. r. 1185), Ibn Bádždža (tzv. Avempace, nar. okolo r. 1138) i ďalší. Zmieňuje sa o tom aj E. A. Frolova vo svojej stati *Racionalizmus v arabsko-moslimskej filozofii*, kde píše: “Sila hnutia pre racionalizáciu verejného vedomia, do čoho spadala tak filozofia, ako aj teológia a literatúra, bola obrovská. Predurčila následný kultúrny rozvoj, prosperitu a vedecký prelom národov Blízkeho a Stredného východu v období, keď Európa vstupovala do obdobia duchovnej stagnácie. V čase, keď Arabi dobyli Španielsko, bola arabská kultúra na omnoho nižšej úrovni než tamojšia miestna kultúra Španielov a Rimanov, no už v 9. – 10. storočí vďaka svojmu rapidnému kultúrnemu a vedeckému rozvoju začala hrať arabská kultúra významnú rolu v dejinách sveta a stala sa dôležitým centrom vplyvu a rozvoja nielen pre moslimský svet, ale aj pre kresťanskú Európu. Napríklad jeden z kresťanských autorov, ktorý žil v Španielsku v 10. storočí, sa o tom zmieňuje: ‘Väčšina tunajších mladých vzdelaných kresťanov už nepozná inú literatúru a jazyk než arabský! Čítajú a študujú len arabské knihy, vkladajúc obrovské peniaze do vybudovania ich knižníc, a kde sa len dá, všemožne pritom vychvaľujú arabskú vedu. Naopak, keď je reč o kresťanských knihách, pohrdavo sa o nich vyjadrujú, že vôbec nestoja za pozornosť!’” ([5], 20 – 21)

Prínos arabskej filozofie do rozvoja svetovej filozofie sa však neobmedzil len na snahu prinavrátiť dedičstvo starovekej gréckej filozofie späť do jej “historickej pokračovateľky”, to znamená do Západnej Európy, cez svoje arabské preklady a komentáre. Služba, ktorú arabsko-islamská filozofia v tomto smere vykonala, spočíva najmä v tom, že pomocou svojho unikátneho filozofického systému mala obrovský vplyv na rozvoj západoeurópskej, a teda i svetovej filozofie. Ak označujeme Aristotela za prvého “Učiteľa európskej filozofie”, al-Fárábího, ktorý bol popri Avicennovi najväčším arabsko-islamským vedcom a filozofom (pochádzal pôvodne z Turkestanu), možno oprávnené považovať za jej druhého učiteľa, pretože mnohé jeho myšlienky sa najmä v 12. storočí podstatne odrazili na ďalšom rozvoji

európskej filozofie. Rovnako filozofické teórie al-Ghazzáliho, v Európe známeho pod jeho latinizovaným menom Algazel, boli v stredovekej Európe veľmi populárne a podľa názorov niektorých historikov podstatne ovplyvnili filozofiu Tomáša Akvinského a rozvoj európskej scholastiky. Al-Ghazzáliho dielo poznal aj Hegel a údajne sa o ňom obdivne vyjadril: "Al-Ghazzálí bol duchaplný skeptik s obrovským intelektuálnym potenciálom!" ([4], 3) Naviac stredoveká Európa i napriek prudkému náboženskému odporu a kritike voči najväčšiemu vtedajšiemu znalcovi Aristotelovej filozofie, Ibn Rušdovi, známemu ako Averroes, sa s Aristotelovým dielom zoznamovala práve prostredníctvom jeho komentárov a v tom zmysle mal averroizmus veľmi podstatný vplyv na vznik kresťanského aristotelizmu i na židovskú stredovekú filozofiu, ba stopy jeho vplyvu na európsku kultúru možno sledovať až do 17. storočia. Najzreteľnejšími prívržencami averroizmu v západoeurópskej filozofii boli predovšetkým Siger z Brabantu (približne 1240 – 1282), Johannes Duns Scotus (približne 1264 – 1308) a Roger Bacon (približne 1214 – 1294), ktorí radikálne myšlienky Ibn Rušda (Averroesa) dotiahli ešte ďalej. A aj napriek prenasledovaniu katolíckou cirkvou sa od 15. storočia stalo centrom averroizmus dokonca aj Taliansko, napríklad vďaka Pietrovi Pomponazzimu (1462 – 1524), Lucilioví Vaninimu (1584 – 1619), Hieronymovi Cardanussovi (1501 – 1576) i ďalším.

Už začiatkom 17. storočia boli diela al-Farábího, Ibn Sínu (Avicennu) a Ibn Rušda (Averroa) v španielskom Toledu preložené z arabštiny do latinčiny a v tom istom čase boli ich diela publikované aj v Paríži.

S príchodom novoveku sa Západ opäť stal centrom svetovej filozofie, no opäť aj pod vplyvom mimoeurópskych filozofických impulzov, tentoraz čínskych. Kresťanskí misionári, od začiatku 17. storočia pôsobiaci v Číne, boli významnými informátormi o klasických čínskych filozofických koncepciách napríklad G. W. Leibniza počas tvorby jeho *Monadológie*, takisto Voltaira, Diderota, Holbacha, Helvétia, La Mettriho, Hobbesa, Wolffa i ďalších, a v kritickej opozícii i Rousseaua, Montesquieua, Baylea, Kanta i Hegela. Nuž, otvorene sa dnes už dá povedať, že zrod európskeho osvietenstva do veľkej miery inšpirovala práve čínska klasická filozofia.

V druhej polovici 19. storočia dochádza zároveň k ďalšiemu významnému mimoeurópskemu vplyvu orientálnej filozofie, konkrétne indickej, na zrod tzv. postklasistickej európskej iracionalistickej filozofie, reprezentovanej dielom Arthura Schopenhauera, Sørensa Kierkegaarda a Friedricha Nietzscheho.

Všetky tieto filozofické trendy nám umožňujú predpokladať, že aj v budúcom vývoji modernej filozofie by mohol Východ opäť zohrať svoju významnú rolu. Zároveň nás analýza všetkých týchto poznatkov oprávňuje vysloviť nasledujúci záver:

1. Je len jedna celistvá svetová filozofia, posplietaná z rôznych prameňov, ktoré sa vzájomne prepletajú bežným spôsobom jej logického vývoja;
2. počas celého vývoja svetovej filozofie nikdy neexistovalo akési iba jedno jej stále centrum, ale toto centrum sa neustále presúvalo z Východu na Západ a zo Západu na Východ;

3. preto orientálna filozofia má svoje miesto vo vývoji svetovej filozofie a významne ju svojimi filozofickými myšlienkami ovplyvňuje a formuje;
4. za svetovú filozofiu by sa mala považovať spoločná celosvetová kostra, ktorú tvoria aj orientálne, aj západné unikátne filozofické systémy;
5. je treba obhajovať takto chápanú jednotnú svetovú filozofiu;
6. vzhľadom na fakt, že bola doteraz svetová filozofia chápaná z pozície europocentrizmu, je nevyhnutné zdôvodniť a prijať nové metodologické princípy štúdia a definovania svetovej filozofie.

Z anglického originálu preložili Marina Čarnogurská a Daniel Feranec.

LITERATÚRA

- [1] DIOGHENES LAERTSKY: *About Life, Doctrines and Quotations of the Famous Philosophers*. Moscow 1979.
- [2] REALE, G. and ANTISSEERI, D.: *The Western philosophy from its origin up to the modern world*. Saint-Petersburg 1994.
- [3] JESIMOV, G: *Chajkim Abai*. Alma-Ata 1995.
- [4] Kol.: *Izbrannyje proizvedenia myslitelej stran Bližnego i Strednego Vostoka*. Moskva 1961.
- [5] *Rationalistic Philosophy and Modernity. The Nearest and Middle East*. Moscow 1990.